

UDK 821.163.6.09

Darko Dolinar

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU

KRITIČNE IZDAJE SLOVENSКИH TEKSTOV V OKVIRU SLOVANSKE FILOLOGIJE IN NACIONALNE KULTURE

Članek najprej v obrisih nakaže značilnosti novih ali nacionalnih filologij v 19. stoletju in opozori na njihovo nacionalnoideološko funkcijo, opozarja na nekatere posebnosti slavistike in očrta razvoj slovenistike. Nato oriše izdajateljsko dejavnost na Slovenskem od začetkov pri Kopitarju do osrednje sodobne zbirke Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Slovenske znanstvenokritične izdaje se razvrščajo v dva tipa: izdaje starih besedil in dokumentarnega gradiva strogo upoštevajo zahteve znanstvene ekdotike in so namenjene predvsem strokovni, tudi mednarodni publiki, izdaje novejših literarnih del pa ob zadovoljevanju strokovnih kriterijev nagovarjajo tudi širši krog domačih bralcev.

The article first sketches the characteristics of the modern or national philologies in the 19th c. and points out their national-ideological function, some peculiarities of the Slavic studies, and outlines the development of Slovene studies. It goes on to present the editing and publishing activities in the Slovene lands from their beginnings with Kopitar to the main contemporary collection Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Slovene scholarly critical editions are of two types: (1) the editions of older texts and documentary materials that strictly uphold the requirements of the scholarly ecdotics and are intended primarily for a scholarly, as well as an international, audience; (2) the editions of newer literary works which, on the other hand, address a wider circle of domestic readership while meeting scholarly criteria.

Ključne besede: kritične izdaje, nove ali nacionalne filologije, slavistika, slovenska literarna zgodovina, nacionalna ideologija

Key words: critical editions, modern or national philologies, Slavic studies, Slovene literary criticism, national ideology

Izdajateljska dejavnost na Slovenskem je bila ves čas od začetkov v zgodnjem 19. stoletju vezana predvsem na nacionalno filologijo oziroma na nacionalno literarno zgodovino, dosti manj ali skoraj nič pa na druge tekstne vede, denimo na pravo, filozofijo, zgodovino, teologijo oziroma bibličistiko, v katerih imajo kritične izdaje prav tako pomembno vlogo. Potemtakem je slovenske kritične izdaje smotrno obravnavati glede na to povezavo, prek katere se vključujejo v dva različna, pa vendar med seboj povezana širša konteksta, relevantna za njihovo strukturo in funkcijo: v slovansko filologijo in v slovensko nacionalno kulturo. Najprej se bomo ustavili ob teh kontekstih, nato se bomo ukvarjali s samimi izdajami.¹

* * *

Slovanska filologija sodi med t. i. »nove« ali nacionalne filologije. Te so nastale ob tesnem opiranju na zgled »stare«, klasične filologije, tako da so v njej razvite teoretične

¹ Članek je nastal na podlagi referata, poslanega v delavnico Evropske znanstvene fundacije »Scholarly editing and nation building in Europe«, ki je potekala decembra 2005 v Amsterdamu.

pogleda, metodološke razmisleke, vrednostne vidike in delovne postopke prenašale na predmetna področja »novih« evropskih literatur in kultur. To je postalo smiselno in potrebno šele v nekem določenem zgodovinskem razdobju, proti koncu 18. in na začetku 19. stoletja. Takrat so bile izpolnjene nekatere nujne predpostavke, predvsem razmah in prevlada historizma, tj. občega zgodovinsko-razvojnega miselnega vzorca, ter vznik nacionalnih zavesti in formiranje modernih narodov. Šele na ozadju teh velikih idejnih in duhovnih premikov so nacionalne literature in kulture postale veljaven predmet znanstvenega filološkega raziskovanja in teksti z njihovega področja primerni za objavljanje v kritičnih izdajah. Slehera resna izdaja namreč predpostavlja, da ima tekst, s katerim se ukvarja, neko veljavo ali vrednost in zato zasluži skrbno filološko obravnavo; brez apriornega priznavanja vrednosti to pač ne bi imelo pravega smisla. To pomeni, da s stališča novih filologij teksti v nacionalnih jezikih veljajo za nosilce vrednot podobno kot dela antičnih klasikov v stari filologiji, vendar ob nekoliko spremenjeni perspektivi in kriteriju vrednotenja. Če so bili antični klasični teksti nosilci etičnih, spoznavnih, estetskih vrednot, ki so sestavljale jedro ideala univerzalne humanistične izobrazbe in omike, in so jih kot takšne sprejemale tudi poznejše evropske kulture, pa imajo teksti v področju novih filologij poleg tega še dodatno vrednost, zato ker se v njih manifestira ustvarjalnost določene etnične skupnosti ali naroda, oziroma se v njih izraža njegovo duhovno življenje. To prepričanje je našlo morda najbolj zaostren izraz v formulaciji, da je individualnost nekega naroda, to je narodnost, po bistvu izenačena z narodovim jezikom, literaturo (v najširšem smislu, ki vključuje tudi folkloro) in mitologijo oziroma religijo.²

Logično rekonstruiran potek nastajanja novih filologij kaže približno te glavne razvojne korake: najprej so si očrtale predmetna področja, identificirale glavna problemska težišča, začele razčiščevati svoje teoretične temelje in izdelovati metodološki aparat, nato so se iz območja zasebne učenosti podale na pot vzpostavljanja in zavzemanja institucij ter socialne promocije. Njihovo notranjo dinamiko sta uravnavali dve težnji: po eni strani vsestranska ekspanzija z osvajanjem novih snovnih razsežnosti, utrjevanjem in poglobljanjem teoretičnih temeljev in metod, po drugi strani postopna diferenciacija in specializacija, in to tako na predmetnem področju – s premikom žarišča od filologije celih jezikovno sorodnih skupin k posameznim nacionalnim filologijam – kakor tudi na sistemski in metodološki ravni – z delitvijo celotne filološke stroke na posamezne discipline, največkrat na jezikoslovje, literarno vedo in etnologijo oziroma folkloristiko.

Nove filologije so si v času največjega razmaha v 19. stoletju prizadevale, da bi se v vseh pogledih razvile do najvišje možne stopnje in na temelju tega zavzele osrednje mesto med humanističnimi vedami. Ravnale so se torej po kriteriju znanstvenosti, kakršen je pač prevladoval v tej dobi. Vendar niso delovale v domnevno nevtralnem akademskem in kulturnem prostoru čistega spoznavanja in vrednotenja, temveč v zgodovinski in družbeni realnosti. Ker so se praviloma ukvarjale z jeziki, literaturami in

² To je kot svoje temeljno izhodišče npr. izrecno formuliral prvi graški univerzitetni profesor slavistike Gregor Krek v svojem glavnem delu *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* (Graz 1874; razširjena in dopolnjena 2. izd. 1887).

folklorami čisto določenih, namreč svojih domačih narodnih skupnosti, so bile hkrati zavezane potrebi po izkazovanju in potrjevanju nacionalnosti; kolikor bolj prepričljivo in uspešno so opravljale to, v bistvu ideološko nalogo, toliko bolj jim je njihovo domače okolje priznavalo vlogo osrednjih nacionalnih ved.

Nacionalnoideološki vidik je bolj ali manj skupen vsem novim filologijam in v tem je v veliki meri utemeljena njihova družbena funkcija. Njeno podrobnejše izoblikovanje pa je odvisno od vsakokratnih različnih zgodovinskih razmer. Raznovrstno pojavnost na tem področju v Evropi 19. stoletja je mogoče z veliko mero poenostavljanja razporediti na lestvico, kjer so na eni strani državopolitično samostojni, gospodarsko in socialno močni in kulturno razviti narodi (kot npr. Francozi, Angleži, Španci, Rusi), na nasprotni strani državno nesamostojni, politično podrejeni, gospodarsko in socialno šibki in kulturno nerazviti, t. i. »nedržavni« in »nezgodovinski« narodi (takrat npr. Irci, Katalonci, Litvanci, Ukrajinci), med tema dvema skrajnostma pa so še vmesni položaji, kakršne zavzemajo npr. narodi s pomembno zgodovinsko preteklostjo in razvito kulturo, a politično nesamostojni oziroma še brez enotnih nacionalnih držav (kot Čehi, Poljaki, do neke mere tudi Italijani).

Nacionalne filologije v tako različnih okoliščinah ne morejo opravljati svojih nalog na enak način. Ker so pri »nedržavnih« in »nezgodovinskih« narodih jezik, folklor, literatura in umetnost glavne, če ne skoraj edine manifestacije njihovega obstoja, so še toliko bolj vredne vsakršne pozornosti, proučevanja in skrbnega gojenja. Če je v bogati in razviti kulturi med večjim številom kvalitetnih tekstov mogoče brez večje škode zanemariti manj pomembne, lahko pride pri maloštevilnem in manj razvitem narodu skoraj vsak, še tako neznamen kulturni pojav v žarišče filoloških interesov.

Med narode, ki so veljali za nedržavne, nezgodovinske ali zamudniške, so sodili tudi Slovenci. Iz takšnega položaja, prevladujočega v dolgih dobah preteklosti, so se izkopal s t. i. narodnim prerodom ali prebujenjem v poznem 18. in v 19. stoletju. Ta proces je bil najprej omejen na jezikovno, literarno in kulturno dejavnost, potem se je polagoma širil na gospodarsko, socialno in politično področje. Vanj je vpeta tudi nacionalna filologija: po eni strani je že njen nastanek in obstoj sam na sebi priča in rezultat prizadevanj za prerod domačega jezika in kulture, po drugi strani pa filologija sama aktivno sodeluje v tem procesu in prispeva zlasti k vzniku, oblikovanju in utrjevanju nacionalne zavesti. Je tako rekoč prepojena s težnjami za nacionalno afirmacijo, zato je ta ideološka funkcija pri njej bolj poudarjena in ima drugačne konotacije kot pri filologijah velikih, razvitih in samostojnih narodov.

Slavistika je nastajala bolj ali manj podobno kot druge nove filologije, značilne razvojne faze, obrati in prelomi so se v glavnem pojavljali po podobnem vzorcu, toda nekoliko pozneje kot pri romanistiki in germanistiki. Ena njenih osrednjih dilem, ki pa se v drugih filologijah najbrž ni izražala s tolikšnim poudarkom, se nanaša na podrobnejšo opredelitev predmetnega področja: gre za razmerja, razmejitve in prehode med skupnim (tj. slovanskim) območjem in posameznimi etničnimi oziroma nacionalnimi entitetami znotraj njegovih meja; sem sodi problem razločevanja med jeziki in narečji, med narodi in plemeni. Pri obravnavi tega vprašanja se je perspektiva opazno premikala. Na to opozarja med drugim že značilna razlika med naslovi dveh znanih knjig: Šafárik je 1826 pisal še o *Zgodovini slovanskega jezika in literature* (edn.) po vseh

narečjih,³ kakih štirideset let pozneje sta Pypin in Spasowicz objavila *Pregled zgodovine slovanskih literatur* (množ.).⁴ Ta dilema seveda ni bila zgolj filološka, temveč je imela širše razsežnosti; povezana je mdr. s pojavom panslavizma in njegovih regionalnih različic, kakršen je bil na južnoslovanskem območju ilirizem; navsezadnje pa temelji v dejstvu, da konstituiranje slovanskih narodov in oblikovanje nacionalnih zavesti v 19. stoletju še zdaleč ni bilo zaključeno. Politično- in kulturnozgodovinski razlogi so torej v različnih okoljih narekovali slavistiki različne družbene vloge: v Rusiji je imela pač drugačne izhodiščne pogoje kot drugje, denimo v habsburški monarhiji, ki ji je bila podložna večina ljudstev zahodnoslovanske in znaten del južnoslovanske skupine.

Razvoj slavistike v Avstriji je razmeroma dobro poznan. Začel se je s sodelovanjem med poznavalci, ljubitelji, kritiki in ustvarjalci v širšem prostoru, katerega glavno težišče je bilo na Dunaju. Ta neformalna mednarodna mreža je v nekaj desetletjih raziskovalnega in publicističnega dela ustvarila trdne temelje, na katerih se je lahko slavistika sredi 19. stoletja izkazala kot zrela stroka in si utrla pot na univerze, najprej na Dunaju, kmalu zatem še v Gradcu in Pragi. K njenemu razvoju so odločilno prispevali prominentni slovenski filologi: iniciator Jernej Kopitar (1780–1844), njegov učenec, naslednik in prvi dunajski profesor slavistike Fran Miklošič (1813–1891), nato začetnik slavistike na univerzi v Gradcu Gregor Krek (1840–1905), za njimi pa proti koncu stoletja predstavniki naslednje generacije: Vatroslav Oblak (1864–1896), Karel Štrekelj (1859–1912) in Matija Murko (1861–1952), ki je tradicijo te šole prenovil in prenesel v povsem drugačne evropske razmere po prvi svetovni vojni.

Spričo tega je razumljivo, da je ena glavnih razvojnih linij nacionalne filologije na Slovenskem vezana prav na avstrijsko, se pravi na dunajsko in graško univerzitetno slavistiko. Vendar je bil delež slovenističnih tem in vprašanj v njej razmeroma manj opazen in se je bolj izpostavil šele ob koncu 19. stoletja, torej v času, ko se je dotlej prevladujoči enotni model filologije tudi drugje delil na nacionalne discipline; takrat je npr. Štrekelj na graški univerzi prvič predaval samostojne kurze o zgodovini slovenskega jezika, o zgodovini slovenske književnosti in o slovenski ljudski pesmi, in to v slovenščini.

Spodbude, pomembne za konstituiranje slovenske nacionalne filologije, pa so se dogajale tudi zunaj akademskih institucij. Nekateri teh vzgibov so bili povezani s poukom materinega jezika in književnosti, ki je le počasi prodiral v germanizirane šole; ustrezne učbenike in priločnike je torej mogoče šteti za drugo razvojno linijo nastajajoče slovenistike. Nadaljnje zanj relevantno področje so bili časopisi in revije, ki so objavljali poljudno narodnopreredno in poučnovzgojno spisje, a dajali prostor tudi zahtevnejši misli o literaturi. Ker pa ta na Slovenskem še ni bila diferencirana, so se tu prepletali programski nastopi literarnih ustvarjalcev, bolj ambiciozne knjižne kritike ter prvi resni literarnoteoretični poskusi. V dolgotrajnem in zamotanem procesu konstituiranja stroke so ključne točke prve znanstvene razprave, prvi celotni literarnozgodovinski

³ Schaffarik Paul J.: *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Ofen 1826.

⁴ Pypin Aleksandr N., Spasowicz W.: *Obzor istorii slavjanskih literatur*, 1864; 2., razširjena izdaja z naslovom *Istorija slavjanskih literatur* (1879–1880) je postala zelo znana v skoraj sočasnem nemškem prevodu (1880–1884).

pregledi, postopna specializacija strokovnih revij, teoretično in metodološko utrjevanje na začetku 20. stoletja in naposled polna institucionalna in socialna uveljavitev; to pa se je zgodilo šele po razpadu habsburške monarhije v novem državnem okviru, na prvi slovenski univerzi v Ljubljani, pri ustanavljanju katere je slovenistika v sklopu slavistike imela eno glavnih vlog in na njej dobila osrednje mesto.

* * *

Od temeljev, ozadij, pogojev in izhodišč edicijske dejavnosti prehajamo k samim kritičnim izdajam.

Na splošno je mogoče trditi, da njihov manevrski prostor opredeljujejo trije sklopi dejavnikov: narava in obseg tekstnega izročila, s katerim imajo opraviti; načelne, teoretične in metodološke usmeritve njihovih matičnih disciplin; različni zunanji sistemski vidiki – ideološki, kulturnosociološki, organizacijski, ekonomski. Soigra vseh teh dejavnikov odločilno oblikuje in usmerja strukturo in funkcijo kritičnih izdaj.

Med temi dejavniki je najprej pomembno to, da je korpus slovenskih tekstov razmeroma skromen po številu in obsegu. Iz srednjega veka je postopoma prihajalo v razvid samo kakih deset ohranjenih rokopisov s celimi teksti in fragmenti, med njimi daleč prevladujejo molitveni in pridižni obrazci; rokopisi so unikati, tradicija prepisovanja ni izpričana. V zgodnjem novem veku se je razvila književnost, namenjena pretežno cerkveni in verski rabi, ob njej je postopno naraščal delež posvetnega funkcionalnega pisanja. Umetniška literatura je vzniknila proti koncu 18. stoletja in dosegla prvi vrh z romantično poezijo v prvi polovici 19. stoletja. Nekaj desetletij pozneje se je razvila postromantična in realistična pripovedna proza, in šele ob njej je bralno občinstvo postalo množično; obenem so se s knjižnim založništvom, periodičnim tiskom in šolskim poukom utrdila socialna oporišča literature.

Spričo vseh teh okoliščin je mogoče kritične izdaje na Slovenskem razporediti na dva tipa oziroma v dve razvojni liniji. Ena je pretežno vezana na občo slovansko filologijo, druga sodi bolj v sklopu nacionalne literarne zgodovine; prva vključuje predvsem izdaje starejših besedil in dokumentarnega gradiva, v drugi prevladujejo izdaje novejših literarnih del; nekakšen vmesni položaj imajo izdaje ljudskih pesmi, ki kažejo lastnosti obeh tipov.

Prva linija se začne v zgodnjem 19. stoletju s krogom mecena in mentorja Žiga Zoisa, iz katerega je izšel Jernej Kopitar, v njem je med drugimi deloval pesnik in vsestranski publicist Valentin Vodnik, stike pa so navezali tudi z »očetom slavistike«
Josefom Dobrovskim. Izdaje, za katere je izšla spodbuda od tod, so bile namenjene predvsem strokovno razgledanemu občinstvu, najboljše med njimi, kot npr. Kopitarjeva izdaja Brižinskih spomenikov,⁵ so vsaj enakovredne vodilnim sočasnim dosežkom v mednarodni akademski skupnosti. Nadaljevalci te linije, že omenjeni slovenski slavisti na avstrijskih univerzah – Miklošič, Krek in Oblak – so se sicer več ukvarjali s starocerkvenoslovanskimi teksti, izdali pa so tudi nekaj starih slovenskih; Miklošič denimo stiški

⁵ Kopitar Jernej: *Glagolita Clozianus* ... Vindobonae 1836, str. XXXIII–XLIV. – Prevod: *Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus – Cločev glagolit*. Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1995.

rokopis, Krek celovski rokopis. Tradicija kritičnih izdaj s pretežno znanstvenimi cilji in specializiranim ciljnim občinstvom se nadaljuje v 20. stoletju, mdr. z Brižinskimi spomeniki, ki sta jih uredila Fran Ramovš in Milko Kos,⁶ z Grivčevimi in Nahtigalovimi izdajami starocerkvenoslovanskih besedil in naposled z edicijami Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter njenega Znanstvenoraziskovalnega centra v drugi polovici stoletja.⁷

Zgodnje objave ljudskih pesmi v dobi romantike, denimo posamezne Vodnikove in Prešernove priredbe v Kranjski Čbelici, ter knjižne izdaje, ki sta jih oskrbela Emil Korytko⁸ in Stanko Vraz,⁹ so zasledovale bolj literarnoprogramske, popularizacijske in narodnoprebudne namene. Toda na prelomu 19. in 20. stoletja je Karel Štrekelj pripravil veliko kritično izdajo slovenskih ljudskih pesmi,¹⁰ ki je obveljala za enega dotodanjih najvišjih dosežkov stroke v mednarodnem merilu, dasiravno jo je založba Slovenska matica namenila prej širšemu občinstvu kakor krogom specialistov.

Drugače je z besedili novejšje slovenske književnosti. Zaradi prej omenjenega stanja umetniške literature in zaradi nerazvitosti literarnega zgodovinopisja v prvi polovici 19. stoletja še ni bilo ne prave potrebe ne možnosti za kritične edicije. V drugi polovici stoletja so začele izhajati širšemu občinstvu namenjene izdaje mešanega tipa, od poljudnih z literarnoprogramske funkcije do komentiranih študijskih. Najprej so jih urejali literati in šele pozneje filologi; njihov prvi namen je bil predstaviti celoten opus nekega avtorja ali vsaj njegovo glavnino; posegale so tudi po delih najbolj priznanih še živečih piscev. Na njihovem začetku je izdaja Prešerna v uredništvu Josipa Stritarja in Josipa Jurčiča,¹¹ njihovi vrhovi so bržkone izdaje Jurčiča, Levstika in še nekatere, ki jih je pripravil Fran Levec.¹²

V zgodnjem 20. stoletju se je edicijska dejavnost razmahnila. Prvo tehtno načelno utemeljitev ji je že med prvo svetovno vojno formuliral Ivan Prijatelj: ko je napovedal knjižno zbirko slovenskih klasikov,¹³ se je iz kulturnopolitičnih razlogov zavzel za tip izdaje, namenjene širokemu občinstvu, s kritično preverjenim tekstom, komentarjem in spremnim esejem, a brez podrobnega znanstvenega aparata, zanimivega samo za specialiste. To koncepcijo je v 20. letih kot urednik uveljavljal v zbranih delih Jurčiča in

⁶ Ramovš Fran, Milko Kos: *Brižinski spomeniki. Uvod, paleografski in fonetični prepis, prevod v knjižno slovenščino, faksimile pergamentov*. Ljubljana, 1937. (Akademska biblioteka, 9.)

⁷ Serija zajema znanstvene izdaje različnih tekstov in gradiva, mdr. *Brižinske spomenike* (1992, 1993, 2004), posamezne starocerkvenoslovanske rokopise, besedila starejšega slovenskega slovstva iz 16.–18. stoletja (različna protestantika, Kalobški rokopis, Pisanice, pridižne zbirke Svetokriškega in Rogerija), literarno- in kulturnozgodovinsko pomembne korespondence (Trubar in drugi reformatorji, Čop, Vraz, Korytko, Levec, Govekar, Kidrič, Lavrin) ter filološke in literarnozgodovinske spise (Pohlin, Erberg, Kidrič).

⁸ *Slovenske pesmi krajnskega naroda*, 1–5. Ljubljana, 1839–1844.

⁹ *Narodne pšni ilirske, koje se pšvaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske*. Zagreb, 1839.

¹⁰ *Slovenske narodne pesmi* 1–4. Ljubljana: Slovenska matica, 1895–1923 (po Štrekcljevi smrti 1912 je 4. knjigo dokončal J. Glonar).

¹¹ *Pesmi Franceta Preširna*. Ljubljana: O. Wagner 1866.

¹² *Josipa Jurčiča zbrani spisi*. Ljubljana: Narodna tiskarna. 1–11, 1882–1892. – *Levstikovi zbrani spisi*. Ljubljana: Kleinmayer & Bamberg. 1–5, 1891–1895.

¹³ O izdaji naših klasikov. *Naša knjiga* (priloga Ljubljanskega zvona) 1, št. 2. 5–7. – O ureditvi naših klasikov. Prav tam, št. 3. 10–12.

Tavčarja.¹⁴ Drugače je bilo s takratnimi izdajami Prešerna: tipu znanstvene edicije se je približala Glonar - Pirjevčeva,¹⁵ vsaka po svoje sta ga dosegli Žigonova¹⁶ in Kidričeva.¹⁷

Edicijska dejavnost se je utrdila v drugi polovici 20. stoletja z izdajami posameznih avtorskih opusov ter z nekaterimi ambiciozno zastavljenimi študijskimi ali komentiranimi knjižnimi zbirkami (zlasti *Klasje*, *Kondor*, *Iz slovenske kulturne zakladnice*, *Monumenta litterarum slovenicarum*, *Novo klasje*), ki so vsaka po svoje uveljavljale posamezne tekstnokritične in ekdotične elemente. Brez vsakršnega dvoma pa sodi na osrednje mesto reprezentativna zbirka *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*, ki se je je prijelo ime »slovenski klasiki«; v njej je v 60 letih izšlo čez 200 knjig okrog 30 avtorjev, od tega je 25 opusov že popolnih; sklenili naj bi se z monografijo o avtorju, kar pa je uspelo le pri nekaterih. Pri urejanju je sodelovalo precejšnje število prominentnih literarnih zgodovinarjev in kritikov iz vseh generacij. Spričo tega je mogoče iz te zbirke eksemplarično razbirati glavne prednosti pa tudi nekatere slabosti novejših in sodobnih edicijskih prakse na Slovenskem.¹⁸

Zbirka nagovarja širše literarno občinstvo in ožji krog strokovnjakov-specialistov. Zato se tudi v njej, podobno kot v njenih predhodnicah med svetovnimi vojnami, ni uveljavil čisti tip znanstvenokritične edicije, temveč se strogo znanstveni vidiki obravnave prepletajo z mislijo na dostopnost širšemu krogu bralcev in z upoštevanjem ideoloških in estetskih vrednostnih kriterijev. Zbirka je pomembna za oblikovanje slovenskega literarnega kanona. Imena uvrščenih avtorjev izpričujejo, da je vrednostni izbor za 19. stoletje in začetek 20. stoletja že utrjen, za novejši čas pa še odprt večjim spremembam. Pri posameznih avtorskih opusih je relevantno, katere njihove sestavine so umeščene v glavni tekst in katere v dodatke. Tukaj uredniki presojujejo, kaj je celovito, dokončano, estetsko veljavno, in kaj samo osnutek, fragment, nedozorel ali preprosto ponesrečen poskus. S tem do neke mere prevzemajo soavtorsko funkcijo, zlasti pri obsežnih zapuščinah, kjer ni nedvoumno izpričana avtorjeva »poslednja volja«. Odločajo se o razmejitvi med izvirnimi in povzetimi teksti (adaptacijami, prevodi) in o njihovi najustreznejši razporeditvi; iščejo pravo mero za upoštevanje mejnih, polliterarnih in neliterarnih sestavin posameznih opusov; naposled je nekakšno popuščanje recepcijski zmognosti bralcev razvidno tudi pri jezikovnem posodabljanju starejših besedil.

Poleg konceptualnih dilem se v zbirki kažejo tudi zagate, povezane z delovanjem literarnega sistema. Očitno je slovenski knjižni trg premajhen, da bi poleg poljudnih bralnih izdaj hkrati prenesel tudi specializirane znanstvene pa morda še bibliofilske izdaje istega dela; to uspeva samo pri redkih izjemah, predvsem pri obče priznanih klasičnih Prešernu, Cankarju, Župančiču in Kosovelu. Povrh tega je v zadnjih desetletjih tranzicijska kriza založništva načela institucionalne opore in socialno zaledje

¹⁴ *Josipa Jurčiča zbrani spisi*. Ljubljana: Tiskovna zadruga. 1–5, 1919–1927. – *Ivana Tavčarja zbrani spisi*. Ljubljana: Tiskovna zadruga. 1–6, 1921–1932.

¹⁵ *Zbrano delo*, uredila Joža Glonar in Avgust Pirjevec. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1929.

¹⁶ *Prešernova čitanka*. Prevalje: Mohorjeva družba, 1922. (Natisnjeno že 1914, a zaradi vojne ni izšlo.)

¹⁷ *Prešeren. I. Pesnitve – pisma*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1936.

¹⁸ O tem govorijo izjave obeh glavnih urednikov, Antona Ocvirka in za njim Franceta Bernika, nekatere zahtevnejše kritike, med redkimi raziskovalnimi analizami pa najpodrobneje disertacija Igorja Krambergerja (prim. bibliografijo na koncu članka).

vseh komercialno manj vabljivih knjižnih programov. Za znanstvene izdaje potemtakem skrbijo predvsem akademske institucije, ki niso eksistenčno odvisne od delovanja knjižnega trga, medtem ko »normalne« založbe opravljajo to samo še izjemoma, z velikimi napori in tako rekoč navkljub svoji temeljni ekonomski logiki. Najboljši primer za to je usoda zbirke slovenskih klasikov v zadnjem desetletju: pretrpela je ukinitve celotnega leposlovnega programa pri svoji nekdanji matični založbi DZS in hiter propad druge založniške hiše, mariborskih Obzorij, dokler ni naposled pristala pod streho tretje, študentske založbe Litera.

Med obravnavanimi tipi izdaj na Slovenskem se kažejo nekatere temeljne razlike. Kritične izdaje starih tekstov in dokumentarnega gradiva so bolj zavezane čistim znanstvenim oziroma strokovnim kriterijem, namenjene so predvsem specializiranemu občinstvu, tudi tujemu, so manj popularne in tudi manj odprte za nacionalnoideološke vidike. Izdaje novejših literarnih del imajo širše, mešano ciljno občinstvo; po uredniškem konceptu so zaradi tega kompromisne; nacionalnoideološka funkcija, pripisana literarnim delom, se v takšnih izdajah lahko ohrani.

Toda ta shematična delitev dopušča izjeme. Ena najbolj značilnih so Brižinski spomeniki, ki so bili med maloštevilnimi slovenskimi srednjeveškimi teksti deležni daleč največ pozornosti in tudi največkrat izdani.¹⁹ Razlogi za to so očitni: rokopisi s konca 10. stoletja so najstarejši ohranjeni v kakem slovanskem jeziku z latinično pisavo, sama besedila pa so še starejša od zapisov. Ob njih se ne rešujejo samo ožja filološka vprašanja iz zgodovine jezika in književnosti, temveč se odpirajo tudi vidiki cerkvene oziroma verske, etnične, kulturne in politične zgodovine. Z njimi povezana problematika je pomembna za širšo srednjeevropsko in mediteransko regijo na stičišču vzhodnih Alp, Apeninskega polotoka, Panonske nižine in Balkana. Znanstveni interes za te tekste traja nepretrgano od njihovega odkritja na začetku 19. stoletja vse do danes. Izbor bibliografije o njih šteje prek 600 enot, med njimi skoraj 40 izdaj; vse seveda niso znanstvene ali kritične, temveč so poleg njih tudi njihove izvedenke v učbenikih, prevodih ipd., vendar jih ima dobra polovica resne znanstvene ambicije. Med njihovimi avtorji so poleg slovenskih tudi češki, slovaški, ruski, avstrijski in nemški raziskovalci; svoj predmet osvetljujejo z različnih zornih kotov in ga postavljajo v različne kontekste.

Eno izmed osrednjih vprašanj v skoraj dvestoletni debati o teh besedilih zadeva njihov jezikovni in etnični izvor. Že na začetku je bila v korespondenci med Dobrovskim in Kopitarjem postavljena trditev, da Brižinski spomeniki pripadajo slovenskemu območju. Pozneje so temu nasprotovale hipoteze o njihovi tesnejši povezanosti s starocerkvenoslovanskim slovstvom, nastalim v 9. stoletju v Veliki Moravski in v Spodnji Panoniji. Takšna stališča pa so glede na različne teorije o poreklu in nastanku starocerkvenoslovanskega implicirala bodisi navezavo na češko oziroma slovaško, bodisi na makedonsko osnovo, in dopuščala tudi stike s hrvaškim glagolskim izročilom. V ozadju teh debat gre navsezadnje za razmerje med vplivnim območjem zahodne (prek nemških vzorcev) in vzhodne cerkve, iz katere je izšla cirilmetodijska misija.

¹⁹ Za nadaljnje izvajanje prim. zlasti pregled raziskav in bibliografijo v: *Brižinski spomeniki – Monumenta frisingensia. Znanstvenokritična izdaja*. Tretja, dopolnjena izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004.

Ne glede na to, da je imel potek raziskav svojo imanentno, v stvari sami in v stanju zanjo pristojnih znanstvenih disciplin utemeljeno razvojno logiko, pa interpretacije njihovih ugotovitev le niso imune pred ideološkimi prizvoki. Diskusije so se sicer vodile pretežno na strokovni ravni, vendar so se v njih zlasti ob posrednem pripisovanju Brižinskih spomenikov temu ali onemu sodobnemu slovanskemu narodu skrivale potencialne ideološke razsežnosti. Te se lahko obudijo s pomočjo simplificiranega miselnega vzorca, izvirajočega iz historizma, po katerem je tisto, kar je starejše, tudi zlahtnejše in vrednejše; torej se vrednote iz narodove preteklosti lahko uporabljajo za povzdigovanje njegovega statusa v sedanjosti.

Po tradiciji z začetkov sistematičnega raziskovanja in po danes prevladujočem večinskem mnenju stroke pripadajo Brižinski spomeniki zgodnji fazi slovenščine, oziroma so ji najbolj sorodni. Slovenska nacionalna filologija, ali natančneje, jezikovna, literarna in kulturna zgodovina postavlja Brižinske spomenike na sam začetek, kar jim daje močan simbolni naboj. Najbrž ni samo naključje, da je diskusija o njih v 20. stoletju dobivala nove zagone prav v razdobjih, ki so bila za slovensko narodno vprašanje pomembna v pozitivnem ali v negativnem smislu. Gotovo pa je s tem povezan njihov sprejem pri širših krogih občinstva. Za ilustracijo naj zadostuje samo zadnji primer.

Leta 1992, ob prvi obletnici razglasitve državne samostojnosti Slovenije, je izšla kritična izdaja Brižinskih spomenikov, ki je povzela dotedanje ugotovitve in sprožila nov krog sistematičnih raziskav. Knjiga z bibliofilsko opremo, primerno slavnostnemu povodu, je zbudila veliko odmevov v širši javnosti. Sledili so ji broširan študijski ponatis, zvočna kasetna z govorno rekonstrukcijo besedil, televizijska oddaja in še kaj. Med drugim je založba slovenske narodne manjšine v Italiji, tržaška Mladika, izdala v italijanščino prevedeno in adaptirano verzijo kritične izdaje. V značilnem kulturnopolitičnem okolju Trsta, dovzetnem za italijanske nacionalistične resentimente, se je ob vprašanju o starosti, primerjalnih prednostih in vrednosti teh tekstov dvignilo veliko polemičnega prahu. Neposreden povod za zadnji, dopolnjeni natis kritične izdaje pa so bile slavnosti ob vstopu Slovenije v Evropsko unijo spomladi 2004. Takrat so bili v Ljubljani prvič skupaj razstavljeni štirje najstarejši slovenski rokopisi, ki so sicer trajno shranjeni na različnih mestih v štirih državah, Nemčiji, Avstriji, Italiji in Sloveniji; obisk na razstavi z naslovom »Rojstni list slovenske kulture« pa je bil tako množičen, da jo je bilo treba podaljšati.

Ta primer izpričuje, da se tudi pri takšnem tipu kritične izdaje, ki je po vsebini, po ureditvi in po ciljni intenciji v normalnih razmerah kar najbolj oddaljen od obujanja nacionalnoideoloških vidikov, ta potencialna funkcija ob primernem povodu celo v današnjem času lahko nepričakovano močno aktualizira.

LITERATURA

- France BERNIK, 1986: Zbrana dela kot trajna naloga literarne znanosti. *Delo* 28/265 (13. 11.). 13.
France BERNIK, 1996: Iz veka v vek, iz roda v rod: ob petdesetletnici zbirke slovenskih klasikov. *Delo* 38/287 (12. 12.). 13. – Tudi v: F. BERNIK: *Spektrum ustvarjalnosti*. Ljubljana: Slovenska matica, 2004. 114–116.
France BERNIK, 2004: Zagate na estetskem Panteonu. *Delo* 46/26 (2. 2.). 6.

- Anne BOHNENKAMP, 1996: Textkritik und Textedition. V: Arnold Heinz Ludwig – Detering Heinrich (ur.): *Grundzüge der Literaturwissenschaft*. München: DTV (4. natis 2001). 179–203.
- Klaus HURLEBUSCH, 2002: Edition. V: *Das Fischer Lexikon Literatur*, 1. Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag. (1. natis 1996). 457–487.
- Davor KAPETANIĆ, 1971: Kako pripremati izdanja djela novijih hrvatskih književnika? *Croatica* 1. Zagreb. 237–259.
- Igor KRAMBERGER, 1993: *Sociologija filološko-založniške institucije*. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo. (Doktorska disertacija, razmnožen iztis.)
- Gunter MARTENS – Hans ZELLER (ur.), 1971: *Texte und Varianten. Probleme ihrer Edition und Interpretation*. München.
- Jerome MCGANN, 1983: *A critique of modern textual criticism*. Chicago.
- Anton OCVIRK, 1954: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev: razgovor z glavnim urednikom dr. Antonom Ocvirkom. *Naši razgledi* 3, št. 23 (4. 12.). 11–12.
- Anton OCVIRK, 1965: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. *Dvajset let Državne založbe Slovenije*. Ljubljana. 21–28.
- Anton OCVIRK, 1966: Imate klasike, nimate pa urednikov, a vendar: 80 knjig. *Dvajset let zbirke slovenskih pesnikov in pisateljev. Delo* 8 (22. 12.).
- Anton OCVIRK, 1971: Sto knjig slovenskih klasikov. Govor ob jubilejni knjigi. *Naši razgledi* 20, št. 22 (26. 11.). 670–671.
- Jože POGAČNIK, 1979: Kritična izdaja in njeni problemi: ob sklepu Cankarjevega Zbranega dela. *Naši razgledi* 20, št. 1 (26. 1.). 40–41.
- Ivan PRIJATELJ, 1917a: O izdaji naših klasikov. *Naša knjiga* (priloga Ljubljanskega zvona) 1, št. 2. 5–7.
- Ivan PRIJATELJ, 1917b: O ureditvi naših klasikov. *Naša knjiga* (priloga Ljubljanskega zvona) 1, št. 3. 10–12.
- Siegfried SCHEIBE (idr.), 1988: *Vom Umgang mit Editionen. Eine Einführung in Verfahrensweisen und Methoden der Textologie*. Berlin.

SUMMARY

Critical editions, which are one of the central areas of pursuit of philology from its beginnings in the Antiquity, were in Slovene lands brought to fruition mainly within national literary scholarship and to much lesser extent within related fields. The article first sketches the characteristics of the modern or national philologies in the 19th c. and points out their national-ideological function, some peculiarities of the Slavic studies, and outlines the development of Slovene studies, especially the history of Slovene literature. It goes on to present the publishing activities in the Slovene lands from their beginnings with Kopitar to the main contemporary collection *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*. The extent and characteristics of the textual tradition, the origins and goals, theoretical bases and the structure of literary scholarship, cognitive, ideological, organizational, and economic aspects of the literary system and its social environment have a profound influence on the formation of the editing and publishing activities. In light of this, Slovene critical editions can be divided into two types. One type, which includes editions of older texts and documentary materials, strictly upholds the requirements of the scholarly ecdotics and is intended primarily for a scholarly, as well as an international, Slavicist audience. The second type includes editions of newer literary works, which also strive to meet scholarly criteria, but they do not want to remain limited to the scholarly readership, but, rather, they address a wider circle of domestic readership. For this reason, the individual features of their internal organization are adapted to the reception capabilities of this audience.